

rukopisa opisuje svoja sjećanja iz vremena kad je obnašao dužnost rektora Sveučilišta te iz vremena bijega iz NDH u svibnju 1945. godine. Također se osvrće na aktualnu situaciju u logoru te na odnose između različitih skupina koje su se formirale među izbjeglicama. Iako na nekim mjestima piše o svojoj obitelji koja je ostala u Hrvatskoj, o privatnom životu govori rijetko.

Vrijednost je ove knjige u tome što je javnosti i istraživačima učinila dostupnim jedan važan povijesni izvor bitan za proučavanje povijesti hrvatskoga iseljništva u razdoblju nakon Drugoga svjetskog rata. Knjiga je u prvom redu važna za proučavanje intelektualne povijesti hrvatskoga iseljništva toga razdoblja, ali daje i uvid u situaciju u izbjegličkom logoru Fermo, najvećem logoru za hrvatske izbjeglice u Europi. Knjiga je zanimljiva i kao svjedočanstvo jednoga od pripadnika društvene elite NDH o posljednjim godinama i danima te državne tvorevine.

Antun Pavić

Radina Vučetić, *Nevidljivi neprijatelj. Variola vera 1972* (Beograd: JP Službeni glasnik, 2022), 298 str.

Monografija *Nevidljivi neprijatelj. Variola vera 1972* knjiga je Radine Vučetić, renomirane srpske povjesničarke i profesorice na Odeljenju za istoriju Filozofskoga fakulteta Univerziteta u Beogradu. Knjiga je objavljena u ožujku 2022. u izdanju Javnoga preduzeća Službeni glasnik kao refleksija i asocijacija na pandemiju COVID-19, koja je započela 2020. godine. Znanstveni interesi Radine Vučetić obuhvaćaju modernizaciju Jugoslavije u XX. stoljeću, kulturnu povijest i povijest svakodnevice. Bavljenje epidemijom možda malo odskače od navedenih interesa, no s obzirom na to da živimo u doba pandemije koja je globalni problem i fenomen koji pogađa svačiju svakodnevnicu, ne čudi da mnogi autori u posljednje vrijeme posežu za temama iz povijesti medicine, osobito zaraznih bolesti. Vučetić je autorica mnogih znanstvenih članaka i knjiga o povijesti Jugoslavije, među kojima se ističu knjige *Koka-kola socijalizam. Amerikanizacija jugoslovenske popularne kulture šezdesetih godina XX veka* (2012.), *Evropa na Kalemegdanu: „Cvijeta Zuzorić” i kulturni život Beograda 1918-1941* (2003.) te *Vreme kada je narod govorio. Odjeci i reagovanja u Politici, 1988-1991* (suautorica s Aljošom Mimicom, 2008.). Osim u Beogradu, obrazovala se i u inozemstvu te sudjeluje u mnogobrojnim projektima u domovini i inozemstvu.

U knjizi *Nevidljivi neprijatelj. Variola vera 1972* autorica se bavi epidemijom velikih boginja koja se pojavila 1972. u Jugoslaviji. Premda je cijepljenje protiv velikih boginja bilo obavezno u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji (SFRJ), zbog averzije dijela stanovništva prema toj preventivnoj metodi i njezina izbjegavanja, kao i djelomične neuspješnosti u cijepljenju pojedinaca, ali i kratkoće trajanja imunosti, postojao je dio populacije koji nije bio imun na importirani virus. Ipak, brzom i učinkovitom suradnjom vlasti i mjerodavnih institucija epidemija je u vrlo

kratkom roku suzbijena, a efektivnim mjerama prevencije, prvenstveno obaveznim masovnim cijepjenjem te prosvjećivanjem stanovništva, žarišta epidemije ostala su na području grada Beograda, središnje Srbije i Kosova. Epidemija u Jugoslaviji 1972. bila je zadnja epidemija velikih boginja u svijetu, a uspješnom kampanjom Svjetske zdravstvene organizacije i cijepjenjem cjelokupne svjetske populacije od 1980. bolest se smatra iskorijenjenom. Virus variole još se čuva u dva laboratorija u svijetu (jedan je u Sjedinjenim Američkim Državama, a drugi u Ruskoj Federaciji) te izaziva bojazan od potencijalnoga bioterorizma. Osim Radine Vučetić, koja je knjigu o velikim boginjama napisala 2022., Zoran Radovanović, epidemiolog koji je bio sudionik suzbijanja epidemije 1972., napisao je 2017. vlastito svjedočanstvo o danima borbe protiv epidemije u knjizi *Variola vera – virus, epidemija, ljudi*.

Grafičko rješenje knjige je dojmljivo te prikazuje kartu SFRJ s mjestima pojave virusa. Na poleđini se nalaze izvadci iz recenzija Zorana Radovanovića, Milana Ristovića, Radmile Radić i Tvrtka Jakovine. Knjiga ima ukupno 298 stranica, uz jasno strukturirani sadržaj. Pored središnjega dijela, koji čine predgovor, pet središnjih poglavlja i zaključak, knjiga sadržava i popis kratica, popis izvora i literature, kazalo imena i bilješku o autorici te popis fotografija, koje dodatno dočaravaju i obogaćuju tekst koji prate. Popis izvora i literature je opširan i sveobuhvatan za navedenu temu, a obuhvaća neobjavljene arhivske izvore, napose iz Arhiva Jugoslavije, Arhiva Radiotelevizije Srbije, Arhiva Slovenije, Državnoga arhiva Srbije i Istorijskoga arhiva Beograda. Autorica je koristila i tisak i periodiku iz toga vremena te objavljene izvore u obliku znanstvenih radova, monografija, rasprava i članaka, ali i relevantno gradivo dostupno na internetu. Osim toga, koristila je audiovizualno gradivo u obliku filma. Posebnoga spomena vrijedni su razgovori sa suvremenicima događaja koji su bili na prvoj liniji borbe protiv epidemije. Knjiga je strukturirana logično, s naslovima poglavlja koji jasno predočuju sadržaj.

U autorskom „Predgovoru” (str. 9–16) Vučetić objašnjava motiv za pisanje knjige. Na ponešto sentimentalnan način iznosi podatak da je rođena iste godine i pored bolnice u kojoj je izbila epidemija te da o tome nije razmišljala do pojave pandemije COVID-19. Iznosi vlastito viđenje postojanja virusa, koji za većinu populacije, osim onih koji se njima bave ili od njih obolijevaju, znači tek neki apstraktni i daleki pojam. Nabraja svjetske i srpske autore koji su se bavili pandemijama i epidemijama te naglašava važnost istraživanja tih fenomena. U zadnjem potpoglavlju uvoda nabraja gradivo do kojega je došla te zahvaljuje svima koji su joj pomogli pri istraživanju i pisanju knjige.

U „Uvodu: variola vera” (str. 17–38) približava čitatelju što je virus, polemike među znanstvenicima koje se i dalje vode o njegovoj definiciji te time jasno potvrđuje da je virus i danas velika nepoznanica, čak i onima koji su svoju profesionalnu karijeru posvetili njegovu istraživanju. Možda ju je to i potaknulo na naslov knjige. Nakon prikaza uzročnika opisuje bolest koju virus variole uzrokuje, a to su velike boginje. Prikazuje vrlo detaljno i precizno razvoj bolesti, od prodromalnih simptoma i kliničke slike bolesti do rekonvalescencije ili smrti. Na ovome mjestu autorica je priložila i odličan slikovni materijal koji prikazuje razvitak i moguće komplikacije velikih boginja. U idućem dijelu daje kratki osvrt o povijesti velikih boginja u svijetu, a zatim opisuje pojavu velikih boginja u Srbiji i Jugoslaviji. Potom iznosi statističke podatke o broju umrlih i oboljelih u Jugoslaviji.

U prvom poglavlju („Variola u SFRJ: hronologija bolesti”, str. 39–74) autorica predstavlja Latifa Mumdzica, učitelja iz sela pored Novoga Pazara, koji se u ožujku 1972. počeo osjećati loše te je nakon liječničkoga pregleda ustanovljeno da je riječ o „penicilinskom egzantemu”, tj. preosjetljivosti na penicilin. Zbog pogoršanja stanja iz Čačka su ga prebacili u Beograd. Pritom je bio u kontaktu s nizom osoba. Nakon daljnjega pogoršanja stanja i neprepoznate bolesti umro je u bolnici 10. ožujka. Poslije tradicionalnoga pokopa i njegov brat Džibo počeo se osjećati loše te se javio u bolnicu u Novom Pazaru, gdje je dr. Šefkija Spahović prvi posumnjao na velike boginje. Nakon toga iz Beograda su došli liječnici da bi ga pregledali i uzeli uzorke krvi te je 22. ožujka dr. Ana Gligić potvrdila virus variole u uzorcima uzetim od braće Mumdzic. Tada je bolnica u Beogradu stavljena u karantenu, a zbog dugoga protoka vremena od pojave prvoga kliničkog slučaja do konačne dijagnoze trebalo je pažljivo pronaći sve kontakte jer se radilo o iznimno zaraznoj i opasnoj bolesti. Na Kosovu su također počeli dolaziti pacijenti s tada nepoznatom bolesti u teškom stanju te su 14. ožujka dr. Dževal Džibo i dr. Durmiš Celina posumnjali na velike boginje i odmah obavijestili nadležne savezne, republičke i pokrajinske institucije. Prvi uzorci pozitivni na virus variole u Jugoslaviji potvrđeni su već 16. ožujka. Bolest se tako proširila u Novom Pazaru, na Kosovu, u Čačku i Beogradu. Postojala su i druga manja žarišta u Srbiji, jedan oboljeli u Vojvodini i jedan u Crnoj Gori. Svjetska zdravstvena organizacija proglasila je 21. travnja završetak epidemije u Jugoslaviji, a Džemal Bijedić, predsjednik Saveznoga izvršnog vijeća, o tome je obavijestio jugoslavensku javnost. Naknadnim epidemiološkim istraživanjima utvrđeno je da je nulti slučaj bio Ibrahim Hoti, kosovski stanovnik koji se vratio s hodočašća na kojem je, osim Meke i Medine, posjetio i Irak, te pritom unio virus velikih boginja u Jugoslaviju.

U drugom poglavlju („Država”, str. 75–120) autorica prikazuje reakciju SFRJ. Kao uvod, smješta Jugoslaviju u međunarodni položaj između dva bloka, no opisuje unutarnje probleme u SFRJ, prvenstveno želju republika i pokrajina za decentralizacijom i jačanje nacionalističkih struja, što se, prema njezinu mišljenju, odražavalo na sve sfere života, pa i na novonastalu epidemiju. Donosi kratki prikaz događaja na Kosovu 1968., zatim smjene političkoga rukovodstva u Hrvatskoj i Srbiji zbog želje za većom autonomijom te gospodarskih i ekonomskih problema. Posljednji slučaj velikih boginja u Jugoslaviji dotad zabilježen je 1930., no pomno su se pratili slučajevi koji su se pojedinačno pojavljivali u Europi u tom razdoblju. Stoga je 1962. na sastanku u Gradskom zavodu za zdravstvenu zaštitu grada Beograda napravljen plan za slučaj pojave epidemije. Godine 1967. Savezni zavod za zdravstvenu zaštitu donio je uputu „Mjere za zaštitu zemlje od importiranja variole i sprječavanja njenog širenja”. Na temelju te upute postupalo se i 1972. Ipak, kako bolest nije bila prisutna 42 godine, u početku je bilo jako teško uopće posumnjati na velike boginje jer ih većina liječnika za svojega radnog vijeka nije ni vidjela. Kad su se velike boginje pojavile, pokazali su se i problemi u zbrinjavanju oboljelih zbog manjka odgovarajuće obrazovanoga zdravstvenog osoblja, u organizaciji zadataka pojedinih ustanova i organiziranju prikladnih karantena. Autorica također problematizira pitanje tzv. dežurnoga krivca, a to je obično onaj „Drugi”, drukčiji od većine. Stoga to povezuje s animozitetom prema stanovnicima Kosova i pripadnicima muslimanske vjeroispovijesti i njihovim vjerskim običajima. Zanimljiva je i činjenica da se pojava velikih boginja prvotno

tajila u medijima, što je osobito smetalo medicinskoj struci, premda se od 16. ožujka virus pouzdano dokazao. Tek se 18. ožujka u medijima implicitno sugerira samo sumnja o pojavi velikih boginja. Kad se bolest više nije mogla tajiti, a 22. ožujka dokazana je u Novom Pazaru, Čačku i Beogradu, svi su stanovnici 23. ožujka preko medija pozvani na masovno cijepljenje koje se moralo obaviti do 28. ožujka. Nakon te odluke uslijedile su prepirke i zamjerke među republikama jer je jedna strana smatrala da se najprije trebaju cijepiti žarišta epidemije i okolna područja da bi se bolest suzbila, a druga je strana smatrala da se trebaju cijepiti svi građani Jugoslavije ravnopravno da bi se bolest prevenirala. Veliki problem bila je i prvotna nestašica cjepiva, a time i raspodjela, a zatim i način financiranja cijepljenja. Ipak, organizirano obavezno masovno cijepljenje svih stanovnika Jugoslavije pokazalo se kao jedno od najuspješnijih u povijesti cijepljenja te je spriječilo epidemiju koja bi imala katastrofalne posljedice.

Treće poglavlje („Struka”, str. 121–152) govori o svjesnosti državnih vlasti SFRJ o važnosti javnoga zdravstva, kao dijela medicine koji se ne bavi pojedincem nego ciljanom populacijom, i nužnosti suradnje sa Svjetskom zdravstvenom organizacijom radi boljitka zdravstvenoga stanja stanovništva. Dolazi do modernizacije zdravstvene službe te kvalitetne izobrazbe liječnika, koji su odlazili i na edukacije u inozemstvo. Bilježi se pad mortaliteta od zaraznih bolesti zbog boljih socioekonomskih uvjeta, zdravstvenoga prosvjećivanja, brže dijagnostike i efikasnijega liječenja. Godine 1968. na prijedlog Saveznoga zavoda za zdravstvenu zaštitu prihvaćen je set mjera koji je obuhvaćao formiranje higijensko-epidemioloških službi u zdravstvenim ustanovama, obrazovanje dovoljnoga broja liječnika i medicinskoga osoblja, osposobljavanje medicinskih centara i lokalnih komunalnih uprava za što učinkovitije cijepljenje, ujednačeno pokrivanje cijele zemlje mrežom zavoda za zdravstvenu zaštitu te ujednačavanje republika u eradikaciji zaraznih bolesti i učinkovitom cijepljenju. Glavnu ulogu u suzbijanju epidemije velikih boginja imali su tadašnji štabovi – savezni, republički, pokrajinski i gradski – za borbu protiv karantenskih bolesti te općinski i štabovi mjesnih zajednica. Epidemiološka služba danonoćno je tražila kontakte i smještala te osobe u karantenu, kao i masovno cijepila. Autorica zatim imenom i prezimenom nabraja liječnike i medicinske sestre koji su se konstantno skrbili o oboljelima u iznimno teškim, katkad i neljudskim uvjetima. Ona ih naziva herojima i heroinama, a dvije su medicinske sestre, Dušica Spasić i Milka Đurašić, umrle od najtežega oblika velikih boginja brinući se za pacijente. No, kako to obično biva, oni koji su bili na prvoj liniji obrane i u neprestanoj i neposrednoj opasnosti od obolijevanja, kad opasnost prođe, ubrzo bivaju zaboravljeni.

U četvrtom poglavlju („Vakcinacija”, str. 153–203) autorica naglašava da je cijepljenje jedno od najvećih medicinskih i povijesnih dostignuća čovječanstva. Daje iscrpan prikaz traženja učinkovitoga cjepiva protiv velikih boginja tijekom povijesti. U Kini su sušili kraste s oboljelih te ih intranazalno inhalirali i tako izbjegavali teži oblik bolesti. U Africi su uzimali gnoj s lakše oboljelih te ga inokulirali u kožu kroz male laceracije. Veliki pomak u XVIII. stoljeću napravila je žena britanskoga diplomata u Osmanskom Carstvu lady Mary Wortley Montagu, koja je zamijetila da Turci inokulirani virusom velikih boginja obolijevaju od blažega oblika bolesti, stoga je inokulirala i svoju djecu, a ideju je malo-pomalo uspješno prenijela i u Veliku Britaniju. Ipak, do prvoga uspješnog cijepljenja ili vakcinacije došlo je 1796., kad je

seoski liječnik Edward Jenner primijetio da žene koje rade s kravama i obolijevaju od kravljih boginja ne obolijevaju i ne umiru od velikih boginja. Stoga je uzео sadržaj gnoja iz pustule jedne oboljele žene i inokulirao ga u osmogodišnjega dječaka, koji je prvi u povijesti uspješno cijepljen protiv velikih boginja. Time su postavljeni i temelji buduće vakcinacije ili cijepjenja za niz zaraznih bolesti. Navedeno je cjepivo, naravno, s vremenom modificirano, ali cijepjenje kao metoda i dalje ostaje pionir u preventivnoj medicini zaraznih bolesti. Cijepjenje protiv virusa velikih boginja u Srbiji je započelo 1821., a od 1835. masovnije je prihvaćeno. Godine 1839. donesena su „Pravila za kalamljenje boginja”, 1842. „Uredbeni dodatak k pravilima za kalamljenje boginja”, a 1865. „Zakon o obaveznoj revakcinaciji protiv velikih boginja”. Od 1881. i tzv. Vladanova zakona cijepjenje protiv velikih boginja u Srbiji bilo je zakonski obavezno, a njegovo izbjegavanje donosilo je velike novčane kazne. Ipak, kao i danas, u određenim populacijskim skupinama postojao je strah i animozitet od cijepjenja te se znalo događati da su izdavane lažne potvrde o cijepjenju. Tome su pridonosili pojedini medijski istupi o potencijalnim nuspojavama cjepiva i naglašavanje kontraindikacija. Godine 1972. cijepjenje protiv velikih boginja provedeno je u rekordnom i impresivnom roku. Od približno dvadeset milijuna i petsto tisuća stanovnika, koliko ih je tada živjelo u SFRJ, cijepjeno je preko osamnaest milijuna. Cijepjenje je provedeno uz pomoć međunarodne zajednice.

Peto poglavlje („Život za vreme varirole”, str. 205–263) najlepršaviji je dio knjige. Bavi se svakodnevnim životom stanovništva u vrijeme epidemije, ali i zdravstvenoga osoblja i oboljelih te preventivno smještenih u karantenu. Daje kratki prikaz razvoja karantene tijekom povijesti te nabroja koja su bila karantenska mjesta u Srbiji i njihovu pripremljenost za nastalu situaciju. Većinom se radilo o hotelima, pansionima i planinarskim domovima. Sva karantenska mjesta bila su pod policijskim nadzorom te se u njih nije moglo slobodno ulaziti niti iz njih izlaziti. Izoliranim osobama više puta dnevno mjerila se temperatura, a velika važnost pridavala se dezinfekciji prostora, rublja, posteljine i osobnih predmeta. U karanteni je boravio jedan liječnik, jedan sanitarni inspektor i služba medicinskih sestara, a boravak u karanteni najčešće je za izolirane trajao šesnaest dana. U poglavlju se nalazi i nekoliko fotografija, primjerice tima karantene u motelu „1000 ruža”, liječnika u zaštitnoj opremi, tzv. skafanderu, posjeta beogradskoga gradonačelnika Branka Pešića jednoj od bolnica te provođenja cijepjenja na Kosovu. Iako se radilo o izvanrednom i psihički vrlo izazovnom stanju i za izolirane i za zdravstvene djelatnike, autorica opisuje i šaljive i bezbrižne trenutke poput zadirkivanja medicinskih sestara, kartanja, igranja nogometa, ali i ukusnih jela, pa i pića, koji bi olakšali neizvjesne dane te barem nakratko pomogli zaboravljanju teške situacije. U svakodnevnom su životu pak bila zabranjena masovna okupljanja i otkazivane su sportske manifestacije, no izuzev toga život se odvijao gotovo normalno. Djeca su išla u školu, radnici na posao, a možda je bio nešto manji broj posjetitelja kina i kazališta. Ipak, usprkos strahu i tjeskobi, stanovništvo je na televizijskim programima u vlastitim domovima pratilo omiljene serije, slušalo popularnu glazbu i slavilo vjerske blagdane.

U poglavlju „Umjesto zaključka: nevidljivi neprijatelj vreba” (str. 265–276) autorica naglašava važnost međunarodne suradnje i solidarnosti pri suzbijanju epidemije i eradikaciji velikih boginja. Još jednom ističe zaista hvalevrijednu kampanju

i uspješnost cijepljenja praktički svih stanovnika SFRJ u rekordnom roku. Izražava bojazan kako srpskih tako i svjetskih znanstvenika, zbog pohranjenih primjeraka virusa velikih boginja u dvama laboratorijima u svijetu, od potencijalnoga bioterrorizma i devastirajućih posljedica koje bi takva vrsta ratovanja donijela čovječanstvu. Daje primjere od antičkih vremena do suvremenoga doba u kojima se biološko oružje koristilo za ratovanje. Navodi i zakonsku regulativu na međunarodnoj razini o štetnosti i zabrani korištenja mikroorganizama u ratovanju, koja se, nažalost, ne poštuje u potpunosti. Lijepo i točno naglašava potencijal mikroorganizama u uništenju ili štetnosti za ljudsku populaciju. Autorica poglavlje završava pesimističnim tonom, najavljujući da se upravo sada kod nekoga u svijetu možda javljaju simptomi bolesti koja bi mogla izazvati novu pandemiju.

Knjiga *Nevidljivi neprijatelj. Variola vera 1972* autorice Radine Vučetić bavi se pojavom epidemije velikih boginja u SFRJ 1972. godine. Usprkos zakonski obaveznom cijepljenju, uneseni slučaj virusa pokazao je neučinkovitost čak i zakonskih mjera za prevenciju zaraznih bolesti, no istodobno iznimnu efikasnost države i nadležnih institucija u suzbijanju i prevenciji veoma zarazne bolesti kad se pojavila, u solidarnoj suradnji s međunarodnom zajednicom. Epidemija velikih boginja u Jugoslaviji pokazala je neoborivu učinkovitost cijepljenja kao najvažnije mjere prevencije zaraznih bolesti. Knjiga je jasno strukturirana, tekst je jasan i čitak te ovo djelo donosi izvrstan prikaz posljednje epidemije velikih boginja u svijetu. S obzirom na to da smo donedavno živjeli u doba epidemije, a nove nas zasigurno čekaju, knjiga može biti zanimljiva širokom krugu čitateljstva, kao i znanstvenicima i liječnicima koji se bave virusima.

Zrinka Todorčić

Elvis Orbanić, *Časne va Žminje. Družba sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskoga u Župi sv. Mihovila Arkandžela u Žminju od 1972. do 2022. godine* (Rijeka; Žminj; Pazin: Provincija Majke Dobrog Savjeta; Župa sv. Mihovila Arkandžela; „Josip Turčinović”, 2023), 235 str.

Knjiga *Časne va Žminje. Družba sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskoga u Župi sv. Mihovila Arkandžela u Žminju od 1972. do 2022. godine* autora Elvise Orbanića sadržava 235 stranica teksta podijeljenog u pet poglavlja („Povijest”, „Sestre”, „Kronika”, „Tablice”, „Sjećanja”). Tematika koju autor obrađuje tiče se suvremene hrvatske povijesti. Naslov upućuje na to da se radi o povijesti Katoličke crkve u Hrvatskoj, odnosno katoličkih ženskih redovničkih zajednica. Ta je povijest isprepletana s poviješću jedne župe, one sv. Mihovila Arkandžela u Žminju, u kojoj sestre milosrdnice djeluju od 1972. godine. Stoga naslov potpuno odgovara sadržaju knjige.

Sadržaj obuhvaća obradu širega konteksta dolaska sestara milosrdnica u župu (ključni elementi vezani uz osobitosti sestara milosrdnica, redovništva općenito i